

Krzysztof Jamróży

Uniwersytet Rzeszowski

**ODDZIAŁYWANIE TRADYCJI REPUBLIKAŃSKIEJ
NA FUNKCJONOWANIE SPOŁECZEŃSTWA
OBYWATELSKIEGO W POLSCE NA PRZYKŁADZIE
WYBRANYCH PROGRAMÓW
NARODOWEGO INSTYTUTU WOLNOŚCI –
CENTRUM ROZWOJU SPOŁECZEŃSTWA
OBYWATELSKIEGO**

Wstęp

Idea społeczeństwa obywatelskiego sięga korzeniami tradycji republikańskiej. Jej początków można doszukiwać się w antycznej kulturze Europy. Koncepcja republikańska zakłada ujmowanie społeczeństwa jako wspólnoty, która zmierza do osiągnięcia wspólnego dobra. Przedstawiciele tego nurtu zwracają uwagę na to, że sfera publiczna jest tu traktowana jako sfera polityczna, co oznacza, że działania podejmowane przez obywateli w służbie publicznej są odzwierciedleniem celów politycznej wspólnoty¹. Ponadto jednostka jest jedynie produktem relacji ze wspólnotą. Człowiek bez składników społecznych, takich jak np. kultura, normy moralne czy zespół nakazów i zakazów, których nośnikiem są grupy, nie byłby w stanie osiągnąć pełni człowieczeństwa i tworzyć społeczeństwa obywatelskiego².

Pomimo tego iż bardziej aktualna w kontekście funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego zdaje się być tradycja liberalna i często koncepcję republi-

¹ W. Misztal, *Dialog obywatelski we współczesnej Polsce*, Lublin 2011, s. 48–49.

² E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia publicznego*, Warszawa 2008, s. 132.

kańską traktuje się jako jej korektę, to jednak można wskazać pewne jej elementy, które da się odnieść do funkcjonującego w Polsce społeczeństwa obywatelskiego.

Tradycja republikańska w okresie starożytności

Źródeł paradygmatu republikańskiego można doszukać się w twórczości starożytnych filozofów takich jak Arystoteles czy Marcus Cynceron. Szczególnie w starożytnej Grecji odnaleźć można pierwowzór społeczeństwa obywatelskiego opartego na prawach wolnych obywateli polis.

Arystoteles uznał człowieka za zwierzę społeczno-polityczne, co, używając terminologii socjologicznej, można określić mianem istoty społecznej. Jednostka jest stworzona do aktywnego uczestnictwa we wszelkich działaniach prowadzących do osiągnięcia dobra wspólnego. Jedynym miejscem, w którym ta idea może być realizowana, jest państwo³.

Stagiryta pojmował społeczeństwo i państwo jako jeden scalony organizm (sfera prywatna łączyła się w polis ze sferą publiczną). Oznacza to, że człowiek istnieje po to, by być obywatelem, ponieważ tak uformowała go sama natura⁴. Arystoteles społeczeństwo obywatelskie postrzegał jako zbiór różnych grup, które z osobna realizują określone działania i dbają o swoje potrzeby. Jednakże małe grupy, takie jak np. rodzina, nie są w stanie zaspokoić wszystkich potrzeb obywateli. Dlatego też istnieje konieczność łączenia się w grupy szersze (np. państwo)⁵. Szczególną rolę w takim społeczeństwie według starożytnego filozofa odgrywa klasa średnia, która jest aktywna w życiu politycznym oraz publicznym⁶.

Społeczeństwo w koncepcji republikańskiej sformułowanej przez Arystotelesa opiera się na posiadaniu przez wolne jednostki praw, które gwarantują im równe traktowanie. Ponadto twór państwowy w swoich działaniach uwzględnia preferencje obywateli. Bycie częścią społeczeństwa obywatelskiego w ujęciu arystotelesowskim oznacza więc posiadanie realnego wpływu na władzę oraz respektowanie prawa równości⁷. Ponadto interes prywatny jednostki miał być

³ B. Kromolicka, *Kondycja społeczeństwa obywatelskiego* [w:] *Zagrożenia człowieka i idei sprawiedliwości społecznej*, red. T. Pilch, T. Sosnowski, Warszawa 2013, t. 1, s. 42.

⁴ Arystoteles, *Dziela wszystkie. Państwo*, Warszawa 2001, s. 25–28.

⁵ W. Szymczak, *Partycypacja osób zaangażowanych społecznie. Struktura. Funkcje. Modele*, Lublin 2013, s. 38–39.

⁶ P. Weryński, *Wzory uczestnictwa obywatelskiego Polaków*, Warszawa 2010, s. 17–18.

⁷ G. Krzymińska, *Społeczeństwo obywatelskie w Polsce a zagrożenia rozwoju społeczno-gospodarczego kraju* [w:] *Społeczeństwo obywatelskie w Polsce a instytucjonalna rzeczywistość demokracji w jednoczącej się Europie*, red. A. Chodubski, L. Kacprzak, Piła 2010, s. 249.

utożsamiany z interesem wspólnoty. Według filozofa ze Stagiry taka postawa jest dowodem na dojrzałość, mądrość i cnotę obywatela polis⁸.

Jednakże tylko wolni obywatele (w starożytnej Grecji było ich ok. 20%) posiadali swobody obywatelskie wyrażające się przykładowo prawem wnoszenia własnych inicjatyw (np. propozycji zmiany prawa raz do roku)⁹. Był to wyraz nie tylko swobód jednostkowych, ale także kształtowania świadomego społeczeństwa obywatelskiego, które może zmieniać swoje otoczenie społeczne. Jednakże w swojej istocie społeczeństwo to było elitarne, a nie egalitarne, więc zasadniczo różniło się od współczesnego rozumienia terminu społeczeństwa obywatelskiego.

M. Cyceon z kolei uważał, że głównym celem życia człowieka jest aktywna służba państwu, któremu należy podporządkować indywidulane zamiary i dążenia. Państwo miało być wspólnotą obywateli, a nie wyrazem zwierzchnictwa nad jednostkami¹⁰. Obywatele mieli dbać o wspólne interesy, jednocześnie szanując i uznając prawa ustalone przez twór państwowy, które musiały być jednak zgodne z porządkiem naturalnym (w myśl zasady: jedni rodzą się, by sprawować władzę, a inni by być poddanymi)¹¹. Wolni mieszkańcy starożytnego imperium mieli możliwość aktywnego uczestnictwa w życiu publicznym poprzez sprawowanie bezpośredniej władzy. Ponadto obywatele posiadali pewne powinności, jakie musieli wykonać względem Rzymu i społeczeństwa. Co ważne, miały być one akceptowane przez jednostki i to właśnie zgoda jest według wspomnianego filozofa podstawą obywatelskiej jedności. Dla M. Cyceona państwo było kategorią doskonałej wspólnoty zarówno w ujęciu politycznym, jak również moralno-etycznym. Wartym podkreślenia jest fakt, że początkowo w starożytnym Rzymie prawa polityczne posiadała tylko jedna uprzywilejowana klasa, którą byli patrycjusze. Byli oni równi w ujęciu panującego wówczas prawa. Jednakże między V a III w. p.n.e. wzrost znaczenia plebejuszy, którzy licznie posiadali przewagę w państwie rzymskim, sprawił, że zyskali oni prawo do samoorganizacji (np. w formie zgromadzeń plebsu). Różwój społeczeństwa obywatelskiego (w ograniczonym wydaniu) w państwie rzymskim ostatecznie zahamował rozpad cesarstwa na dwie części: zachodnią (która upadła w wyniku najazdów barbarzyńskich plemion) oraz wschodnią (która przetrwała w zmienionej formie ponad tysiąc lat jako Bizancjum)¹². M. Cyceon posiadał więc wizję społeczeństwa, które było zarezerwowane jedynie

⁸ T. Pawlus, *Geneza społeczeństwa obywatelskiego* [w:] *Spółeczeństwo obywatelskie. Wybrane aspekty jego tworzenia (kontekst historyczny i współczesny)*, red. Ł. Kabzińska, Olsztyn 2014, s. 36–37.

⁹ *Ibidem*, s. 25–26.

¹⁰ M.T. Cyceon, *O państwie. O prawach*, Kęty 1999, s. 63

¹¹ P. Weryński, *Wzory uczestnictwa obywatelskiego...*, s. 19–20.

¹² T. Pawlus, *Geneza społeczeństwa obywatelskiego...*, s. 28, 38–39.

dla pewnej wybranej kategorii osób. Było to więc społeczeństwo elitarne, a nie egalitarne. Zarówno dla Arystotelesa, jak i M. Cyserona społeczeństwo stanowi synonim państwa.

Tradycja republikańska w okresie nowożytności

Kontynuatorem tradycji republikańskiej zapoczątkowanej w starożytności był Niccolo Machiavelli. W swoich pracach autor przedstawia myśl republikańską w nowej, zmodyfikowanej wersji. Ewolucja koncepcji republikańskiej od starożytności do nowożytności polegała na przejściu od ducha wartości wspólnotowych do oparcia się na republikańskich instytucjach, które mają chronić własność oraz życie obywateli. Miało to stanowić próbę uzyskania równowagi pomiędzy państwem a obywatelami. Nadal jednakże można dostrzec dominującą rolę państwa nad interesem jednostki bądź grupy. N. Machiavelli w swojej teorii nie odwołuje się do elementów transcendentnych, praw boskich czy prawa naturalnego. W jego poglądach uwidacznia się natomiast polityczny realizm¹³. Państwo i wspólnota obywatelska postrzegane są przez wspomnianego autora jako dobro wspólne, które jest realizowane kosztem pojedynczego człowieka oraz cnót obywatelskich. Dlatego też książkę musi czasem podejmować decyzje sprzeczne z interesem jednostki, by ratować zagrożone państwo, a tym samym społeczeństwo¹⁴. Sam N. Machiavelli pisze o tym następująco: „kiedy chodzi [...] o ocalenie ojczyzny, nie wolno kierować się tym, co słuszne lub niesłuszne, litościwe lub okrutne, chwalebne lub sromotne. Nad wszystko [...] należy [...] zapewnić jej przetrwanie i uratować jej wolność”¹⁵.

Propagatorem oraz kontynuatorem myśli N. Machiavelliego był Jean Jacques Rousseau. Uznawał on prawo do udziału jak najszerzych warstw obywateli w życiu publicznym jako podstawową gwarancję publicznej debaty. Zdaniem francuskiego myśliciela interes indywidualny mógł być realizowany jedynie w sytuacji, gdy nie zagrażał realizacji dobra wspólnego. Idealną sytuacją w życiu społecznym dla N. Machiavelliego oraz J.J. Rousseau jest stan równowagi pomiędzy kompetentnym państwem a ograniczoną przez regulacje prawne wolnością obywateli. Jednak nadal prawodawstwo miało wspierać władcę, który reprezentował publiczny interes¹⁶. J.J. Rousseau optował za istnieniem wspólnoty,

¹³ *Ibidem*, s. 39–40.

¹⁴ K.T. Bielski, *Idea społeczeństwa obywatelskiego w XXI w. – wpływ Internetu na jego rozwój w Polsce* [w:] *Współczesny wymiar społeczeństwa obywatelskiego*, red. A. Wojtaszak, A. Krawiec-wicz, Szczecin 2016, t. 2, s. 47.

¹⁵ N. Machiavelli, *Rozważania nad pierwszym dziesięcioksięgiem historii Rzymu Liwiusza*, Warszawa 2009, s. 356.

¹⁶ P. Weryński, *Wzory uczestnictwa obywatelskiego...*, s. 22.

której fundamentem jest solidarność, ład prawny oraz zawarcie umowy społecznej, która zakłada istnienie tych samych praw i obowiązków dla jednostek oraz podporządkowanie obywateli woli powszechnej¹⁷. Wolność jednostki zaistnieć może jedynie we wspólnocie, w której następuje stanowienie wszelkich regulacji prawnych¹⁸. Wola powszechna zaistnieć miała, gdyby obywatelom udało się pozyskać należyte oświecenie oraz znieść podział społeczeństwa na grupy, interesy i frakcje. Wspomniany autor był przeciwnikiem tworzenia partii politycznych.

J.J. Rousseau krytykował koncepcję liberalną za tworzenie procesu atomizacji i dezintegracji społecznej, rozbijanie wspólnotowości oraz rozpad społeczeństwa. Jednakże był zwolennikiem edukacji obywatelskiej, która miała ograniczać dystans między dobrem publicznym a wolą jednostek¹⁹.

W Polsce za początek rozwoju koncepcji republikańskiej uznaje się okres wprowadzenia i funkcjonowania sejmików szlacheckich. Były one formą działania kolektywnego, budowania wspólnoty. Polskie szlacheństwo było więc rodzajem kultury wolności oraz zaangażowania obywateli w sprawy kraju. W zmodyfikowanej formie idee republikańskie przetrwały w warstwie inteligencji kształtującej się w okresie zaborów²⁰. Na umocnienie tradycji republikańskiej w Polsce wpłynęły poglądy, które były w omawianym okresie głoszone we Francji, Niemczech i Włoszech²¹. Przykładowo we Francji organizacje charytatywne były kontrolowane przez państwo, co miało na celu przede wszystkim obronę przed rosnącymi wpływami Kościoła katolickiego. W Polsce w tym okresie zaborcy również sprawowali kontrolę np. nad stowarzyszeniami, wpływając na ich liczbę i formy działalności, co związane było głównie z próbą zwalczania polskości i patriotyzmu.

Wpływ tradycji republikańskiej na funkcjonowanie współczesnego społeczeństwa polskiego

Współczesna koncepcja republikańska podkreśla pożytek dla całości społeczeństwa płynący z funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego jedynie w tych kategoriach życia społecznego, w których państwo posiada mniejsze kompeten-

¹⁷ W. Szymczak, *Znaczenie wartości w tworzeniu społeczeństwa obywatelskiego* [w:] *Spółczesne społeczeństwo obywatelskie. Modele teoretyczne i praktyka społeczna*, red. E. Balawajder, Lublin 2007, s. 34.

¹⁸ T. Masłyk, *Obywatel w społeczeństwie informacyjnym*, Kraków 2010, s. 103.

¹⁹ T. Pawlus, *Geneza społeczeństwa obywatelskiego...*, s. 41–42.

²⁰ P. Weryński, *Wzory uczestnictwa obywatelskiego...*, s. 287–288.

²¹ K. Kietlińska, *Rola trzeciego sektora w społeczeństwie obywatelskim*, Warszawa 2010, s. 176.

cje lub nie wykazuje efektywności²². Obywatele osadzeni w przestrzeni politycznej posiadają pewne ramy politycznego odniesienia, które wyznaczają ich sposoby działania²³.

Wśród najważniejszych wartości uznawanych przez tradycję republikańską w kontekście społeczeństwa obywatelskiego wymienić można aktywne uczestniczenie obywateli w życiu politycznym, tworzenie praw wspólnoty, troskę o sprawę wspólną oraz silne więzi jednostek z państwem, w ramach których ludzie realizują prawo do wolności. Wspomniana swoboda opiera się na „autorytecie prawa i instytucji politycznych, na religii i obyczajach”²⁴.

Tradycja republikańska według Krzysztofa Bielskiego zakłada korzystanie z praw na równi z państwem, co oznacza, że nie można ich wykorzystać przeciw niemu. Wolność obywatelska opiera się więc na zasadzie wolności wewnętrzpaństwowej, lecz nie na regule niezależności od państwa²⁵. Społeczeństwo obywatelskie w koncepcji republikańskiej związane jest zawsze ze wspólnotą polityczną, a sami obywatele określani są w ramach relacji względem państwa. Jak zauważają Robert N. Bellah i Richard Madsen, fundamentem tradycji republikańskiej jest przyjęcie społecznego charakteru człowieka oraz założenie, że wolność nie jest związana z odrzuceniem społecznej natury jednostki, lecz jest spójna z dojrzałym i krytycznym byciem przez nią lojalną²⁶.

Społeczeństwo polskie zdaje się pozostawać pod wpływem tradycji republikańskiej. Świadczyć o tym może utworzenie w 2017 r. Narodowego Instytutu Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego. NIW-CRSO jest agendą rządową, utworzoną na mocy ustawy z dnia 15 września 2017 r. o Narodowym Instytucie Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego, której celem jest udzielanie wsparcia w rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, a także rozwijanie idei działalności pożytku publicznego oraz wolontariatu²⁷. Założenia te realizowane są poprzez różnorodne programy, które funkcjonują w ramach opisywanej agendy. Ich przykłady stanowią:

- 1) Program Rozwoju Organizacji Obywatelskich (PROO);
- 2) Fundusz Inicjatyw Obywatelskich (NOWEFIO);

²² E. Wnuk-Lipiński, *Sojologia życia publicznego...*, s. 122.

²³ E. Pietrzak, *Społeczeństwo obywatelskie globalne czy transnarodowe?* [w:] *Współczesny wymiar społeczeństwa obywatelskiego*, red. A. Wojtaszak, A. Krawciewicz, Szczecin 2016, t. 1, s. 12.

²⁴ J. Dzwonczyk, *Społeczeństwo obywatelskie a globalizacja* [w:] *Globalizacja – nieznośne podobieństwo? Świat i jego instytucje w procesie uniformizacji*, red. B. Krauz-Mozer, P. Borowiec, Kraków 2008, s. 346–347.

²⁵ K.T. Bielski, *Idea społeczeństwa obywatelskiego...*, s. 50.

²⁶ W. Szymczak, *Partycypacja osób zaangażowanych...*, s. 37.

²⁷ Zob. art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 15 września 2017 r. o Narodowym Instytucie Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego (Dz. U. 2017, poz. 1909).

- 3) Korpus Solidarności;
- 4) Rządowy Program Wsparcia Rozwoju Organizacji Harcerskich i Skautowych (ROHIS)²⁸.

Celem programu PROO jest bezpośrednie wsparcie polskich organizacji pozarządowych. W jego ramach NIW-CRSO przydziela dotacje na rozwój instytucjonalny oraz realizację celów statutowych podmiotów non profit. Organizowane przez agendę rządową konkursy dotyczą także organizacji typu watch dogs, think tanków oraz mediów obywatelskich. W latach 2018–2030 przewidziano wsparcie dla dwunastu tysięcy podmiotów w kwocie 585 mln złotych²⁹.

Program rządowy NOWEFIO ma na celu promowanie działalności społecznej, aktywizację społeczeństwa oraz formowanie postaw obywatelskich. Obejmuje pięć priorytetów: mikroinicjatywy (skierowane do małych organizacji pozarządowych o zasięgu lokalnym oraz grup nieformalnych), organizacje obywatelskie na rzecz dobra wspólnego (dotowana jest aktywność społeczna obywateli działających na rzecz np. wspólnoty w ramach NGO's), organizacje obywatelskie w życiu publicznym (ma na celu zachęcanie przedstawicieli podmiotów non profit do aktywnego uczestnictwa np. w procesie konsultacji społecznych, kształtowania polityk publicznych), wzmacnianie kompetencji organizacji obywatelskich (np. poprzez kursy doskonalące zarządzanie podmiotami non profit bądź związane z pozyskiwaniem środków finansowych) oraz pomoc techniczną³⁰.

Korpus Solidarności to program wolontariatu długoterminowego, którego celem jest kompleksowe wspieranie rozwoju długofalowej relacji pomiędzy wolontariuszem a placówką, która korzysta z jego świadczeń. Ma on zachęcać do regularnego i długoterminowego angażowania się jednostek w wolontariat³¹.

ROHIS to program rządowy ukierunkowany na wsparcie organizacji harcerskich. Przybiera ono formę rocznych dotacji na instytucjonalny rozwój, który związany jest z ich działalnością programową. Organizacje harcerskie otrzymujące pomoc od Narodowego Instytutu Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego podejmują działania w ramach dwóch kluczowych zadań: edukacji oraz rozwoju instytucjonalnego. NIW-CRSO docelowo planuje wesprzeć ok. 200 tys. harcerzy i ich instruktorów³².

Wymienione programy, realizowane przez Narodowy Instytut Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego, nawiązują swoim charakterem do tradycji republikańskiej społeczeństwa obywatelskiego. Uwidacznia się to w próbie zrzeszania oraz aktywizowania obywateli do wspólnego działania po-

²⁸ <https://niw.gov.pl/nasze-programy/> [dostęp: 14.12.2021].

²⁹ <https://niw.gov.pl/nasze-programy/proo/> [dostęp: 14.12.2021].

³⁰ <https://niw.gov.pl/nasze-programy/nowefio/> [dostęp: 14.12.2021].

³¹ <https://niw.gov.pl/nasze-programy/korpus-solidarnosci/> [dostęp: 14.12.2021].

³² <https://niw.gov.pl/nasze-programy/program-wsparcia-harcerstwa/> [dostęp: 14.12.2021].

przez istniejącą od czterech lat agendę rządową. Jak pisze Arkadiusz Lewandowski, tradycja republikańska postrzega społeczeństwo obywatelskie jako wspólnotę obywateli, która aktywnie uczestniczy w życiu politycznym. Można zgodzić się z tezą przywołanego autora, że tradycja republikańska organizuje jednostki w byt polityczny, a samo społeczeństwo obywatelskie funkcjonuje w ramach społeczno-politycznych instytucji, które sprawują władzę ograniczoną i wyznaczoną poprzez określone kompetencje urzędnicze. Ważne jest również występowanie państwa uznającego rządy prawa oraz systemu instytucji społecznych³³. Kazimierz Czerwiński podkreśla, że „branie odpowiedzialności za kształt rządów jest ewidentnie antyelitarne”. Jak można domniemywać, działania podejmowane przez NIW-CRSO mają na celu włączenie w szczególności organizacji pozarządowych do współtworzenia państwa oraz kreowania zróżnicowanych polityk publicznych i podejmowania różnorodnych działań na rzecz obywateli. Nie bez znaczenia pozostaje również nacisk kładziony przez agendę rządową na wspieranie wolontariuśzy, harcerzy oraz osób, które chcą podejmować aktywność społeczną. Inicjowanie przez struktury władzy państwowej takich działań świadczy o dostrzeżeniu roli obywateli w życiu publicznym. Ich aktywność dla państwa nie jest już tylko pożądana, lecz wręcz konieczna, aby mogło ono w pełni realizować wizję społeczeństwa obywatelskiego. Cechą bez wątpienia odróżniającą w tym przypadku tradycję republikańską od liberalnej jest występowanie silnego państwa³⁴.

Programy rządowe, takie jak PROO, NOWEFIO, ROHIS czy Korpus Solidarności, nawiązują do koncepcji republikańskiej Arystotelesa. Bez wątpienia rozwiązania proponowane przez Narodowy Instytut Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego mają na celu kreować u jednostki poczucie powołania do aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym, tak aby poprzez jej działania możliwe było osiągnięcie dobra wspólnego. Zaangażowanie w działalność organizacji pozarządowych, np. w formie członkostwa lub wolontariatu, podejmowanie działań jako harcerz bądź skaut, bez wątpienia spełnia powyższe przesłanki. Przywołane programy rządowe zdają się zakładać, że człowiek został stworzony do bycia obywatelem aktywnym, niezamykającym się jedynie w przestrzeni życia prywatnego. Jednostki zatem powinny mieć wpływ na swoje społeczeństwo i państwo, będąc przy tym równymi wobec obowiązującego prawa (mowa tu o wszystkich obywatelach, a nie jak w przypadku Arystotelesa czy M. Cycerona tylko o wybranych jednostkach)³⁵.

³³ A. Lewandowski, *Republikanizm a współczesne pojmowanie społeczeństwa obywatelskiego*, „Dialogi Polityczne” 2008, nr 9, s. 207–209.

³⁴ K. Czerwiński, *Tradycja republikańska i jej znaczenie dla współczesnej edukacji obywatelskiej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J – Paedagogia-Psychologia” 2017, vol. XXX, nr 3, s. 48–49.

³⁵ Por. Arystoteles, *Dzieła wszystkie. Państwo...*, s. 25–28; G. Krzyminiewska, *Społeczeństwo obywatelskie...*, s. 249; B. Kromolicka, *Kondycja społeczeństwa obywatelskiego...*, s. 42.

Zachęcanie Polaków do aktywnego włączania się w działalność organizacji harcerskich, skautowych czy pozarządowych, np. w formie wolontariatu długoterminowego, może nawiązywać do koncepcji M. Cyclerona. Narodowy Instytut Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego nie tylko zachęca obywateli do podejmowania aktywności społecznej, ale niejako oczekuje aktywnej służby na rzecz innych ludzi poprzez podporządkowanie działaniom społecznym indywidualnych dążeń oraz zamiarów³⁶. Szczególnie zauważalne jest to w przypadku programu Korpus Solidarności, który zachęca do angażowania się w długoterminowy wolontariat. Podjęcie się takich działań przez obywatela najczęściej wiąże się z poświęceniem znacznych zasobów czasu, aby móc regularnie i długotrwale włączyć się w działania społeczne. Musi zatem odbyć się to kosztem czasu wolnego lub poświęcanego przez jednostki na naukę, życie rodzinne, rozwijanie własnych zainteresowań itp. Również w przypadku zadań realizowanych przez NIW-CRSO państwo nie jest zwierzchnikiem jednostki i nie zmusza do podejmowania działań, np. w formie uczestnictwa w programie, lecz na pewno stara się oddziaływać na podmioty non profit i obywateli, by takie inicjatywy wdrażać i wzmacniać poprzez różnego rodzaju zachęty, najczęściej w formie dotacji.

Dogodniejszą i bardziej aktualną w kontekście prowadzonych analiz programów Narodowego Instytutu Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego zdaje się być koncepcja N. Machiavelliego. Wiąże się ona z podkreśleniem przez wspomnianego autora roli republikańskich instytucji, które mają działać na rzecz dobra obywateli. Bez wątplenia za taką uznać można NIW-CRSO. Państwo i wspólnota obywatelska są bytami najistotniejszymi, stąd muszą być one realizowane kosztem jednostki. Zdaje się to korespondować z partycypacją społeczną obywateli w programach takich jak Korpus Solidarności oraz ROHIS, które wymagają od ludzi zaangażowania różnego rodzaju środków: od czasu, którym dysponują, po zasoby rzeczowe i finansowe (np. częściowe opłacenie przez rodziców obozu harcerskiego czy przygotowanie ciast lub wystroju świątecznego z okazji mikołajek dla dzieci w danym stowarzyszeniu bądź fundacji)³⁷.

W programach Narodowego Instytutu Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego można odnaleźć także nawiązania do koncepcji J.J. Rousseau. Przykład stanowią tu PROO oraz NOWEFIO, gdzie uwidacznia się polityka agendy rządowej, która zachęca do jak najszerzego udziału obywateli w życiu publicznym (np. organizacji watch dogs, mediów obywatelskich,

³⁶ Por. M.T. Cycleron, *O. Państwie. O prawach...*, s. 63.

³⁷ Por. T. Pawlus, *Geneza społeczeństwa obywatelskiego...*, s. 39–40; N. Machiavelli, *Rozważania nad pierwszym dziesięcioksięgiem...*, s. 356.

podmiotów non profit) np. poprzez udział w kształtowaniu polityk publicznych czy konsultacjach społecznych. Szczególnie ważnym elementem w koncepcji J.J. Rousseau jest istnienie wolności jednostki w ramach wspólnoty, w której stanowione są wszelkie regulacje prawne. W Polsce znajduje to swoje odzwierciedlenie choćby w uchwaleniu ustawy z dnia 15 września 2017 r. o Narodowym Instytucie Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego, tworzeniu ram prawnych i programowych związanych z funkcjonowaniem PROO, NOWEFIO, ROHIS czy Korpusu Solidarności. Jednakże, co pozostaje w sprzeczności z koncepcją J.J. Rousseau, wiele z tych decyzji podjęto w ramach ustaleń zawartych na spotkaniach partyjnych czy poprzez pracę sejmiku i senatu³⁸.

Zakończenie

Programy PROO, NOWEFIO, ROHIS oraz Korpus Solidarności ustanowione przez Narodowy Instytut Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego bez wątpienia nawiązują do tradycji republikańskiej funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego. Omawiane podejście nie jest więc jedynie uzupełnieniem koncepcji liberalnej, jak sugerują niektórzy badacze, lecz może stanowić oddzielny paradygmat badawczy. Analizy socjologów wskazują, że polskie społeczeństwo w niewielkim stopniu samoistnie angażuje się w działalność społeczną, choć liczba jednostek partycypujących np. w organizacjach pozarządowych stale wzrasta³⁹. Opisana sytuacja wymaga więc podjęcia przez władze publiczne interwencji, czego przykład stanowi powołanie agendy rządowej, jaką jest NIW-CRSO. Poprzez powiązanie obywateli z państwem, umacnianie zachętami w postaci dotacji czy np. wsparcia technicznego lub merytorycznego (np. organizacji pozarządowych), obywatele pobudzani są do podejmowania działań oddolnych. Jak się wydaje, w społeczeństwie polskim bez podjęcia stosownych działań przez władze publiczne kryzys zaangażowania społecznego mógłby zacząć się pogłębiać.

³⁸ Por. P. Weryński, *Wzory uczestnictwa obywatelskiego...*, s. 22; T. Masłyk, *Obywatel w społeczeństwie...*, s. 103.

³⁹ Zob. M. Bożewicz, *Aktywność Polaków w organizacjach obywatelskich*, Warszawa 2020; B. Grzonka, P. Szostok, *O znaczeniu sprawnej komunikacji lokalnej dla budowania społeczeństwa obywatelskiego* [w:] *Między ideą, pasją a działaniem. Księga jubileuszowa dedykowana dr. hab. Marianowi Mitrędze*, red. P. Grzywna, J. Lustig, N. Stępień-Lampa, B. Zasępa, Katowice 2017, s. 338; A. Sułek, *Doświadczenie i kompetencje obywatelskie Polaków* [w:] *Diagnoza społeczna 2009*, red. J. Czapiński, T. Panek, Warszawa 2009.

Niski poziom zaangażowania społecznego może być związany z zawiedzionymi nadziejami Polaków związanymi z Solidarnością i działalnością oddolną. Jednakże problem ten zdaje się dotyczyć w szczególności obywateli urodzonych przed rokiem 1989. Młodsze pokolenia Polaków funkcjonują już w innej rzeczywistości społecznej, więc i same przyczyny bierności pozostają różne. Stąd tak ważne zdają się być działania podejmowane przez instytucje publiczne oraz zróżnicowane programy wspierające rozwój społeczeństwa obywatelskiego. Niestety ze względu na krótki okres istnienia Narodowego Instytutu Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego (cztery lata) oraz występowanie pandemii covid-19, która silnie wpłynęła na działalność organizacji pozarządowych, funkcjonowanie społeczne jednostek oraz ich uczestnictwo np. w wolontariacie czy harcerstwie⁴⁰, trudno jest określić, na ile programy takie jak PROO, NOWEFIO, ROHIS czy Korpus Solidarności wpłynęły na polskie społeczeństwo obywatelskie.

Bibliografia

- Arystoteles, *Dziela wszystkie. Państwo*, Warszawa 2001.
- Bielski K.T., *Idea społeczeństwa obywatelskiego w XXI w. – wpływ Internetu na jego rozwój w Polsce* [w:] *Współczesny wymiar społeczeństwa obywatelskiego*, red. A. Wojtaszak, A. Krawciewicz, Szczecin 2016, t. 2, s. 43–60.
- Bożewicz M., *Aktywność Polaków w organizacjach obywatelskich*, Warszawa 2020.
- Charycka B., Gumkowska M., *Rok w pandemii. Raport z badań organizacji pozarządowych*, Warszawa 2021.
- Cycon M.T., *O państwie. O prawach*, Kęty 1999.
- Czerwiński K., *Tradycja republikańska i jej znaczenie dla współczesnej edukacji obywatelskiej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J – Paedagogia-Psychologia” 2017, vol. XXX, nr 3, s. 45–57.
- Długosz P., *Trauma pandemii COVID-19 w polskim społeczeństwie*, Warszawa 2021.
- Dzwończyk J., *Społeczeństwo obywatelskie a globalizacja* [w:] *Globalizacja – nieznośne podobieństwo? Świat i jego instytucje w procesie uniformizacji*, red. B. Krauz-Mozer, P. Borowiec, Kraków 2008, s. 335–355.
- Grzonka B., Szostok P., *O znaczeniu sprawnej komunikacji lokalnej dla budowania społeczeństwa obywatelskiego* [w:] *Między ideą, pasją a działaniem. Księga jubileuszowa dedykowana dr. hab. Marianowi Mitrędze*, red. P. Grzywna, J. Lustig, N. Stępień-Lampa, B. Zasępa, Katowice 2017, s. 328–341.
- <https://niw.gov.pl/nasze-programy/> [dostęp: 14.12.2021].
- <https://niw.gov.pl/nasze-programy/korpus-solidarnosci/> [dostęp: 14.12.2021].
- <https://niw.gov.pl/nasze-programy/nowefio/> [dostęp: 14.12.2021].

⁴⁰ Zob. B. Charycka, M. Gumkowska, *Rok w pandemii. Raport z badań organizacji pozarządowych*, Warszawa 2021; P. Długosz, *Trauma pandemii COVID-19 w polskim społeczeństwie*, Warszawa 2021, s. 95–100.

- <https://niw.gov.pl/nasze-programy/program-wsparcia-harcerstwa/> [dostęp: 14.12.2021].
- <https://niw.gov.pl/nasze-programy/proo/> [dostęp: 14.12.2021].
- Kietlińska K., *Rola trzeciego sektora w społeczeństwie obywatelskim*, Warszawa 2010.
- Kromolicka B., *Kondycja społeczeństwa obywatelskiego* [w:] *Zagrożenia człowieka i idei sprawiedliwości społecznej*, red. T. Pilch, T. Sosnowski, Warszawa 2013, t. 1, s. 41–61.
- Krzyminiewska G., *Spółczesność obywatelska w Polsce a zagrożenia rozwoju społeczno-gospodarczego kraju* [w:] *Spółczesność obywatelska w Polsce a instytucjonalna rzeczywistość demokracji w jednoczącej się Europie*, red. A. Chodubski, L. Kacprzak, Piła 2010, s. 247–262.
- Lewandowski A., *Republikanizm a współczesne pojmowanie społeczeństwa obywatelskiego*, „Dialogi Polityczne” 2008, nr 9, s. 203–215.
- Machiavelli N., *Rozważania nad pierwszym dziesięcioleciem historii Rzymu Liwiusza*, Warszawa 2009.
- Masłyk T., *Obywatel w społeczeństwie informacyjnym*, Kraków 2010.
- Misztal W., *Dialog obywatelski we współczesnej Polsce*, Lublin 2011.
- Pawlus T., *Geneza społeczeństwa obywatelskiego* [w:] *Spółczesność obywatelska. Wybrane aspekty jego tworzenia (kontekst historyczny i współczesny)*, red. Ł. Kabzińska, Olsztyn 2014, s. 23–51.
- Pietrzak E., *Spółczesność obywatelska globalna czy transnarodowa?* [w:] *Współczesny wymiar społeczeństwa obywatelskiego*, red. A. Wojtaszak, A. Krawcewicz, Szczecin 2016, t. 1, s. 11–23.
- Sulek A., *Doświadczenie i kompetencje obywatelskie Polaków* [w:] *Diagnoza społeczna 2009*, red. J. Czapiński, T. Panek, Warszawa 2009, s. 265–270.
- Szymczak W., *Partycypacja osób zaangażowanych społecznie. Struktura. Funkcje. Modele*, Lublin 2013.
- Szymczak W., *Znaczenie wartości w tworzeniu społeczeństwa obywatelskiego* [w:] *Spółczesność obywatelska. Modele teoretyczne i praktyka społeczna*, red. E. Balawajder, Lublin 2007, s. 27–45.
- Ustawa z dnia 15 września 2017 r. o Narodowym Instytucie Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego (Dz. U. 2017, poz. 1909).
- Weryński P., *Wzory uczestnictwa obywatelskiego Polaków*, Warszawa 2010.
- Wnuk-Lipiński E., *Socjologia życia publicznego*, Warszawa 2008.

THE IMPACT OF THE REPUBLICAN TRADITION ON THE FUNCTIONING OF CIVIL SOCIETY IN POLAND ON THE EXAMPLE OF SELECTED PROGRAMS NIW-CRSO

Abstract

The aim of this article is to present the republican tradition as a collection of useful concepts relating to the functioning of civil society in Poland. This is especially important as many researchers see it as a tradition that only complements the liberal approach. The impact of the republican tradition on Polish civil society is illustrated by the example of four government programs established by the authorities of the Narodowy Instytut Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego. The Program Rozwoju Organizacji Obywatelskich, Fundusz Inicjatyw Obywatelskich, Korpus Solidarności and Rządowy Program Wsparcia Rozwoju Organizacji Harcerskich i Skautowych were described using the concepts of Aristotle, Marcus Cicero, Niccolò Machiavelli and Jean Jacques Rousseau. Undoubtedly, the republican tradition would

require a broader discussion, however, due to the publication's framework, it was decided to limit the number of concepts presented.

Keywords: civil society, republican tradition, social participation, NIW-CRSO

ODDZIAŁYWANIE TRADYCJI REPUBLIKAŃSKIEJ NA FUNKCJONOWANIE SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO W POLSCE NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH PROGRAMÓW NARODOWEGO INSTYTUTU WOLNOŚCI – CENTRUM ROZWOJU SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest próba ukazania tradycji republikańskiej jako zbioru użytecznych koncepcji odnoszących się do problematyki funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego w Polsce. Jest to szczególnie istotne, gdyż wielu badaczy postrzega ją jako tradycję, która jedynie uzupełnia podejście liberalne. Oddziaływanie tradycji republikańskiej na polskie społeczeństwo obywatelskie ukazane zostało na przykładzie czterech programów rządowych ustanowionych przez władze Narodowego Instytutu Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego. Program Rozwoju Organizacji Obywatelskich, Fundusz Inicjatyw Obywatelskich, Korpus Solidarności oraz Rządowy Program Wsparcia Rozwoju Organizacji Harcerskich i Skautowych opisane zostały z zastosowaniem koncepcji Arystotelesa, Marcusa Cyncerona, Niccolo Machiavelliego oraz Jeana Jacquesa Rousseau. Bez wątpienia tradycja republikańska wymagałaby szerszego omówienia, jednakże ze względu na ramy publikacji postanowiono ograniczyć liczbę zaprezentowanych koncepcji.

Słowa kluczowe: społeczeństwo obywatelskie, tradycja republikańska, partycypacja społeczna, Narodowy Instytut Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego